

DOUĂ ESEURI DESPRE
PARADIS
ȘI O ÎNCHEIERE

H.-R. Patapievici – născut la 18 martie 1957 (București). Studii de fizică (1977–1981; diplomă de specializare 1982), cercetător științific (1986–1994), asistent universitar (1990–1994), director de studii (1994–1996), membru în colegiul Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS, 2000–2005), președinte al Institutului Cultural Român (ICR, 2005–2012). Președinte Artmark (din 2015). Cercetător privat în istoria ideilor. Scriitor. Realizator TV. Director al revistei ID – *Ideii în Dialog* (2004–2009). A susținut cursuri de istoria științei și de istoria ideilor (Universitatea București). Membru al Grupului pentru Dialog Social (GDS); al Uniunii Scriitorilor din România (USR); al PEN Club. Membru fondator al Societății Academice Române (SAR) și al Grupului de Cercetare a Fundamentelor Modernității Europene (Universitatea București și New Europe College). Membru de onoare al Institutului Ludwig von Mises – România.

Debut în presă – 1992 (*Contrapunct*). Colaborări la 22, *LA&I*, *Dilema*, *Orizont*, *Vatra*, *Secolul 20*. Rubrici permanente la 22 (1993–2003), *LA&I* (2003–2004) și *Dilema Veche* (2004–2005), ID – *Ideii în Dialog* (2004–2009). Editorialist la *Evenimentul Zilei* (2006–2010).

Cărți publicate: *Cerul văzut prin lentilă*, Nemira, 1995 (Premiul pentru eseu al Editurii Nemira, 1993; Premiul pentru debut al Uniunii Scriitorilor, 1995); Polirom, 2002. *Zbor în bătaia săgeții*, Humanitas, 1995; traducere în engleză: *Flying against the Arrow*, CEU Press, 2002. *Politice*, Humanitas, 1996. *Nézz vissza haraggal. A románokról – roman szemmel* (Az előszót Konrád György írta), Pont/Kiadó, Budapest, 1997. *Omul recent*, Humanitas, 2001 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu; Premiul revistei *Cuvântul*; Premiul AER pentru eseu); traducere în spaniolă: *El Hombre reciente*, Áltera, Madrid, 2005. *Ochii Beatricei*, Humanitas, 2004 (Premiul Uniunii Scriitorilor pentru eseu); traducere în italiană: *Gli occhi di Beatrice. Com'era davvero il mondo di Dante?*, Bruno Mondadori, Milano, 2006; traducere în spaniolă: *Los ojos de Beatriz. ¿Cómo era realmente el mundo de Dante?*, Siruela, Madrid, 2007. *Discernământul modernității*, Humanitas, 2004; *Despre idei și blocaje*, Humanitas, 2007 (cu o nouă prefață, reluat cu titlul *De ce nu avem o piață a ideilor*, Humanitas, 2013); *Ultimul Culiuanu*, Humanitas, 2010; *O idee care ne sucește mințile* (în colaborare), Humanitas, 2014; *Partea nevăzută decide totul*, Humanitas, 2015. Traduceri (în colaborare): David Bohm, *Plenitudinea lumii și ordinea ei / The Wholeness and the Implicate Order*, Humanitas, 1995.

Emisiuni TV realizate: *Ideii în libertate*, pentru TVR Cultural, 2002–2005 (Premiul Consiliului Național al Audiovizualului, CNA, pentru cea mai bună emisiune culturală a anului 2003; Marele Premiu al Asociației Profesioniștilor de Televiziune, APTR, 2004); *Înapoi la argument*, pentru TVR Cultural, 2006–2012.

HORIA-ROMAN
PATAPIEVICI

DOUĂ ESEURI DESPRE
PARADIS
ȘI O ÎNCHEIERE

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

© HUMANITAS, 2018

ISBN 978-973-50-6275-0
Descrierea CIP este disponibilă la
Biblioteca Națională a României.

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Cuprins

PRIMUL ESEU DESPRE PARADIS

Unde s-a dus paradisul? / 9

AL DOILEA ESEU DESPRE PARADIS

Principiul paradisului / 47

O ÎNCHEIERE

Ochii de carne ai iubirii / 91

Note finale / 99

Repere bibliografice

Cărți citate în cuprinsul eseurilor / 131

*„E greu să scrii un paradis când toate aparențele te
îndeamnă să scrii o apocalipsă.
În lumea noastră e clar mai ușor să găsești locuitori
pentru un infern sau chiar pentru un purgatoriu.“*

Ezra Pound

„Purgatoriul și Paradisul nu sunt mai puțin extraordinare decât Infernul, dar, pe măsură ce ne ridicăm, ne pierdem interesul; ne era bine în infern, nu ne mai este în cer; nu ne mai recunoaștem în îngeri; poate că ochiul omenesc nu e făcut pentru atâta soare, iar când poemul devine fericit, ne plictisește.“

Victor Hugo

PRIMUL ESEU DESPRE PARADIS
UNDE S-A DUS PARADISUL?

Sunt de-acum un om la șaizeci de ani. Pentru toate epocile de până la a noastră, aș fi fost considerat un om în vârstă, dacă nu chiar bătrân. La nici patruzeci de ani împliniți, Montaigne se socotea în pragul bătrâneții. *Eseurile*, în lucrul cărora se afunda cu tot mai mare plăcere pe măsură ce descoperea că, scriind despre orice, vorbește numai despre sine, ajung la concluzia că filozofia morală se aplică la fel de bine și vieților de rând, și celor ilustre. De ce? Deoarece fiecare om, indiferent de condiția sa socială, poartă în el forma întregă a condiției umane. A te zugrăvi pe tine, dacă o faci cu bună-credință și fără concesi, înseamnă a-i zugrăvi pe toți. Și, deși concluzia acestei înțelepciuni de la sfârșit pare conținută în premisele primelor scrieri, nu este așa. Ți trebuie o viață ca să descoperi cum trebuie să te privești ca să te vezi cu adevărat. Și, dacă ai noroc, o viață îți ajunge ca să-ți descoperi tema vieții. Nu toți au norocul să-și înțeleagă la timp inima, ca să priceapă ce le stă cu adevărat la inimă. Retrospectiv, cele mai multe vieți arată ca un câmp de bătălii pierdute, ratate ori neduse la timp; sau, poate, ca o mare bătălie greșit dusă, complet alături de ceea ce ne fusese cu adevărat *propriu*, merit ori sortit potrivit ființei – cam ca în reflecția

amară a lui Charles Swann, de la sfârșit, când nimic nu se mai poate face ori schimba:

Și când te gândești că mi-am pierdut atâția ani din viață, că am vrut să mor, că am simțit cea mai mare iubire, pentru o femeie care nu-mi plăcea, care nu era genul meu!

A trăi cu toată convingerea, mai toată viața, alături de ceea ce ești și dincolo de ceea ce poți e poate forma cea mai teribilă a ratării.

Deși toată viața m-am îndeletnicit cu încercarea de a înțelege lucrurile, și am căutat în toate, în mult mai mare măsură decât plăcerea mea, luciditatea fără rest, a mea și a culturii, foarte târziu am înțeles că tema vieții mele a fost dintotdeauna paradisul. Încă de când mă lăsasem fascinat de ideea posibilității de a-ți începe viața din nou, de astă dată perfect – iar asta s-a întâmplat când am descoperit, la șaptesprezece ani, *La vita nuova* a lui Dante –, eram deja în căutarea paradisului. L-am căutat, fără să știu că îl caut, în toate formele de frumos la care, de-a lungul vieții, mintea și inima m-au făcut sensibil, recunoscându-l, întotdeauna același, cald, emoționant, încărcat de nostalgie și de promisiuni, în marile pagini ale marilor literaturi, în ideile metafizice ale filozofiei, în ecuațiile fizicii matematice, în construcțiile teologiei, logicii formale sau muzicii, raportându-mă mereu, ca la un orient viu și la un nord polar deopotrivă, prin el, la splendorile poeziei.

Dragostea mea, dragostea mea
ce am iubit și
unde ești?

Căci mi-am pierdut cumpătul
 Împotrivindu-mă lumii.
 Visurile se ciocnesc
 și se destramă –
 și tot ce-am încercat să fac a fost un paradis
 aici, pe pământ.

Am încercat să scriu Paradisul

Să nu te miști
 Lasă vântul să vorbească
 așa e paradisul.

Dacă Dumnezeu ar putea ierta
 ce am făcut

Dacă cei pe care îi iubesc ar putea ierta
 ce le-am făcut.

Să-ți mărturisești greșelile fără să-ți pierzi dreptatea:
 Îndurarea, care uneori mi-a fost dată,
 nu pot s-o trec mai departe.

Cu o luminiță, cât o lumină mică de opaiț
 să revină înapoi, iar, toată splendoarea.

Mereu ignorată, mai totdeauna trecută cu vederea, devenită din acest motiv mai degrabă invizibilă – cu toată vizibilitatea ei, retrospectiv totuși atât de evidentă –, splendoarea a fost și este mereu conținutul vieților noastre. Aristotel spunea undeva că viața este forma supremă de inteligență. În moduri multiple, splendoarea ființei se manifestă prin faptul de a fi viu. În aceste condiții, de ce mi-a fost atât de ascuns paradisul? Ca să devii conștient de ceva, ai nevoie de un nume pentru a-l desemna. A-l numi înseamnă a-l identifica. Or, paradisul a încetat să mai aibă un nume în cultura europeană. Dizolvat în unele

opere majore ale literaturii și înveșmântat glorios în altele, dându-le multora, mai mari ori mai mici, punctul de miră și subtextul explicativ, ilustrat prin unele programe iconografice faimoase și încifrat în destule noduri importante ale culturii europene, revendicat prin afirmări și demonstrat prin respingeri, proclamat de opere și înfirmat de comentarii, prezent în detalii, dar ascuns de întreg, paradisul îmi pare a fi marele refutat al minții europene moderne.

Aristocrații persani din timpul Imperiului Ahemenid, care își împărțeau timpul între războaie, vânatoare, băncete și plăcerile haremului, posedau imense parcuri de vânatoare închise, în care țineau tigri, lei, mistreți, urși, onagri, gazele, struți și păuni. Uneori, când le străbăteau pentru desfătare, puneau să fie însoțiți de alaiuri de muzicanți.

În escatologia persană (zoroastriană), „ceea ce face existența minunată“ este dubla fericire a sufletului și a trupului, iar paradisul, în care sufletele morților pătrund după ce au trecut cu bine de „Puntea Alegerii“, era denumit „Lăcașul Cântărilor“. Pentru noi, cântările constituie un atribut al paradisului, iar grădinile împrejmuite sunt un *topos* paradiziac anume pentru că grecii au numit parcurile de vânatoare și desfătare ale rafinaților aristocrați persani *parádeisos* (παράδεισος). La Xenofon, în lucrarea în care descrie expediția unui contingent militar grec în miezul Persiei, *parádeisos* desemnează o grădină cu animale, împrejmuită, unde puteai găsi, în mijlocul aridității, al vânturilor calcinate și al mărilor stătute de căldură, o umbră dulce și indicibil suavă. Această reprezentare paradiziacă

a străbătut secolele. Umbra dulce și răcoroasă a paradiselui se regăsește în prima arie a operei *Serse*, scrisă de Händel în 1738: o evocă însuși marele Xerxes, regele care stăpânește peste eroi și care a pierdut în favoarea noastră, viitorii europeni, al doilea război medic:

*Ombra mai fu
di vegetabile,
cara ed amabile,
soave più.*¹

Umbra nici unei grădini
nu fu vreodată
mai dulce, mai plăcută,
mai suavă.

Grecii nu au inventat cuvântul *parádeisos*, ne spun dicționarele, l-au luat de la persani, care îl luaseră de la asirieni (*pardesu*), care îl aveau de la vechii iranieni (*paridayda*). În aramaică, limba care a înlocuit ebraica după încheierea exilului babilonian și pe care, cinci secole mai târziu, o vorbea Iisus, *pardaysa* însemna „grădină regală“.

Mereu, cât timp s-a ținut de originile persane, cuvântul „paradis“ desemna un domeniu împrejmuit, un parc de vânătoare pentru cei aleși, regi, aristocrați și, prin extensie, oameni ai desfătărilor. Dar aventura lui propriu-zis paradiziacă abia începea.

În *Cântarea cântărilor*, de pildă, găsim versetul „Grădină închisă, sora mea, mireasă, grădină închisă, fântână

1. Tenacitatea paradiselui: minunata arie „Ombra mai fu“ a fost prima piesă muzicală transmisă vreodată radiofonic: era de Ajunul Crăciunului anului 1906.

pecetluită“, care în latina *Vulgatei* este redat prin „Hortus conclusus soror mea, sponsa, hortus conclusus, fons signatus“, în care mireasa, în mod enigmatic, e soră, e grădină împrejmuită și e izvor pecetluit. Puritatea, iubirea și pasiunea fizică sunt unite și rediate simbolic prin imaginea persană, care aici deja a devenit paradiziacă, a grădinii împrejmuite (*hortus conclusus*) și a izvorului pecetluit (*fons signatus*) – peste câteva secole, *hortus conclusus* și *fons signatus* aveau să devină embleme ale Fecioarei. Mai devreme, însă, *Psalmii* celebrează dorința credinciosului de a fi dus de Domnul „la loc cu verdeață“, „la apa odihnei“, pentru a fi acolo culcat și adăpostit deopotrivă în tihna dumnezeiască și în sine însuși. Odihna, spațiul ocrotit, pășunea înverzită, apele limpezi, sunetul muzical al curgerii arteziene, apropierea de origini și retragerea în zona de ființă a începutului deveniseră deja, în vremea de dinaintea prăbușirii Ahemenizilor, când imperiul le-a fost cucerit de grecii lui Alexandru cel Mare, semne și însemne ale paradisiului.

O mărturie târzie a transformării parcului de vânătoare persan în paradis, dar care păstrează încă memoria etimologică a lui *parádeisos* ca „parc de vânătoare“, găsim în Valahia secolului al XVI-lea, unde, pictat pe pereții exteriori ai unor biserici românești, paradisul e figurat ca un parc de vânătoare cu vegetație hieratică, ca de grădină regală, în care se mișcă liber animalele exotice și rare, printre care aleșii se deplasează cu gesturi coregrafice. Judecând după locul imaginii în iconografia generală a frescei, caligrafia ei ritualică nu se desfășoară la începutul timpurilor (căci atunci am fi fost situați în paradisul terestru), ci la capătul

lui, unde, potrivit teologiei, ar fi trebuit să se afle „ospățul celest“ și unde, în chip neașteptat, găsim „parcul de vânătoare“ al vechilor persani, cel numit *parádeisos* de greci și devenit acum *paradisul celest* al creștinilor.

De la greci, cuvântul *parádeisos* a trecut în limba latină ca *paradisus*, iar de aici, prin moștenirea culturală și lingvistică a Romei creștine, cuvântul „paradis“ a intrat în majoritatea culturilor europene, cu sensul pe care l-au fixat, conjugat, escatologia creștină, mitul Vârstei de Aur, tradiția literară a Arcadiei și memoria etimologică a limbii. Paradis au devenit și Grădina de la est de Eden, și Raiul Ceresc al Aleșilor, și Insula Fericirilor, și Câmpiile Elizee, și Arcadia pastorală, și Vârsta de Aur, iar toate aceste înțelegeri, transformate de credință în sensibilități ale inimii și de gândire, prin puterea ideilor, în senzații ale corpului, au devenit instincte morale ale tipului uman pe care l-a format, de-a lungul timpului, cultura creștinismului european.

Idea de paradis este o intersecție a tradițiilor referitoare la fericire. La început un parc privat de vânătoare bogat în animale de tot felul, apoi o grădină împrejmuțată dotată cu animale exotice și rare, cu vegetație luxuriantă și climă aleasă, destinată plimbărilor procesionale, însoțite, ca în lumea fericirilor, de cântări desfătătoare, paradisul persan al grecilor s-a transformat în cultura creștină într-un loc al recompenselor paradiziace, pe care Dumnezeu, după Judecata de Apoi, le acordă aleșilor, care devin astfel, prin mântuire, sfinții, fericirii și preafericirii.

Dar cultura creștină a preluat și ideea greco-romană de fericire pastorală a unei Vârste de Aur regăsite, pe care

Vergiliu a plasat-o în Arcadia, unde, în carne și oase, oamenii pot trăi fericirea primordială a timpurilor de aur. Reprezentării creștine de *hortus conclusus*, de origine persană, ideea europeană de paradis și-a adăugat și reprezentarea pastorală de *locus amoenus*, de origine greco-romană. În ideea europeană de paradis se amestecă toate nivelurile de existență ale reprezentărilor paradiziace: de la timpurile primordiale, reprezentate ca Vârsta de Aur sau paradis terestru (unde, potrivit lui Dante, primăvara este eternă iar copacii înfloresc continuu și dau mereu fructe), la timpul escatologiei, ca locul celest de după transformarea timpului care distruge într-o eternitate care mântuiește, unde aleșii se bucură la nesfârșit de fericire (paradisul celest este văzut de Dante ca o „Candida Rosa“, un imens trandafir alb, ale cărui petale sunt sau adăpostesc sufletele mântuite ale aleșilor).

În ideea de paradis a culturii europene, aspectul fizic, carnal, și cel spiritual, celest, sunt întrepătrunse și identificate. Iată de ce anumite sentimente-idei, precum nostalgia paradisului, viziunea Arcadiei ca Vârsta de Aur, promisiunea perfecțiunii fizice ca frumusețe transcendentă, setea de frumusețe ca dorință de fericire, fericirea terestră ca beatitudine cerească, în legătura lor cu paradisul, au devenit pentru omul european un soi de instincte ale paradisului, adânc înrădăcinate în el, care strigă după paradis ori de câte ori paradisul lipsește.

Prima mea teză este că faptele senzoriale sau intelectuale ale amintirii, nostalgiei, viziunii, promisiunii ori dorinței sunt în mod fundamental impregnate, în cultura